

МЕТОДИЧНА ТИПОЛОГІЯ ЛЕКСИКИ

І.С. Полюк

завідувач кафедру теорії і практики французької мови,

Л.В. Бондар

старший викладач кафедри теорії і практики французької мови

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

У статті розглядається проблема методичної типології іншомовної лексики, основним завданням якої є визначення рівня складності відбору лексичних одиниць та пошук шляхів подолання даних складнощів у процесі навчання студентів немовних факультетів.

Ключові слова: лексичний мінімум, словотворчі моделі.

Робота над лексикою в сучасних умовах розглядається в світлі завдань розвитку мовних умінь, і питанням навчання лексики приділяється велика увага. При цьому слід мати на увазі, що володіння будь-якою мовою – навіть рідною – здійснюється на двох основних рівнях: на рівні продукування і на рівні розуміння. Ці два рівні практично ніколи не бувають однаковими. Кількість слів, які ми можемо розуміти, завжди більша тієї кількості слів, які ми фактично вживаємо в усній мові і навіть у мові писемній. В процесі оволодіння іноземною мовою різниця між уміньми в галузі розуміння і в галузі мовлення поступово зростає.

Врахування різниці між активним і пасивним словником корисне для учбового процесу, оскільки дуже часто вважають, що вивчити слово – це значить обов'язково включити його в активний словниковий запас. Активний словник складають такі слова, якими користуються для вираження власних думок і якими потрібно оволодіти репродуктивно. Під пасивним словником – слова, які зрозумілі, або про значення яких можна здогадатися з контексту, тобто якими потрібно оволодіти рецептивно.

Між активним і пасивним словником зв'язок існує і дуже тісний. Часто, зустрічаючи в тексті яке-небудь слово, можна його запам'ятати так, що потім його можна в потрібний момент вжити в мовленні, і навпаки, активне слово може перейти в пасивний запас, якщо ним не користуватися в мовленні.

У рідній мові ми порівняно легко й швидко починаємо самостійно вживати в мовленні слова і вирази, які раніше ми лише розуміли. Це пояснюється наявністю відчуття того, як говорять і пасивним словником набувають зовсім іншого характеру. Це пояснюється в першу чергу тим, що обсяг словника мови, яка вивчається, набагато менший в порівнянні з

рідною мовою, і через це навіть до пасивного мінімуму ввійде найбільш вживана лексика. Крім того, процес переходу слів з пасивного словника в активний і навпаки здійснюється не так часто й швидко, як у рідній мові. Найчастіше відбувається перехід з активного словника в пасивний. Зв'язок між активною й пасивною частиною словника полягає в тому, що активний словник являє собою ядро лексичного запасу студентів. Цей зв'язок слід розуміти так, що весь словник слід засвоїти рецептивно, а його ядро, активну лексику, – також продуктивно. Такий диференційований підхід до відбору лексики, що витікає з наявності і особливостей активного і пасивного словника, відповідає реальним умовам навчання іноземної мови в немовному вузі.

Для того, щоб досить вільно читати науково-технічну літературу і розуміти усні повідомлення, а також вміти порозумітись з спеціалістами, в першу чергу потрібна кількісна і якісна конкретизація бажаних результатів навчання, тобто встановлення конкретних критеріїв володіння мовою на фонетичному, лексичному, граматичному рівнях. З цією метою в свою чергу необхідно відібрати: а) фонетичний, б) лексичний – загальнономовний, загальнонауковий і термінологічний і в) морфолого-синтаксичний мінімум у відповідності з рецептивною і продуктивною сторонами поставленої мети навчання.

Однією з основних проблем у проведенні відбору лексичного мінімуму є встановлення принципів і критеріїв відбору. При цьому слід мати на увазі, що принципи відбору – це ті керівні основи, на яких створюється система критеріїв відбору. Таким чином поняття «принцип відбору» ширше за поняття «критерій відбору».

У вирішенні питання принципів і критеріїв відбору є різні підходи. Так, автори частотних словників кладуть в основу статистичний

принцип, що враховує частоту повторення слів у літературі.

В практиці застосовуються такі основні принципи: 1) семантичний, 2) принцип поєднання і стилістичної необмеженості, 3) словотворчої цінності та частотності.

Виділення з загального відібраного мінімуму активної лексики проводиться на основі тематики для усної мови. Застосовують також ще два спеціальні принципи відбору: принцип виключення синонімів та принцип опису понять.

Для відбору пасивного словника-мінімуму також є негативні критерії, наприклад, виключення деяких типів інтернаціональних слів і виключення слів за словотворчими ознаками. Завдяки цим негативним принципам утворюється потенціальний словниковий запас, необхідний для читання і розуміння мови на слух. Для утворення такого запасу потрібний також відбір словотворчих моделей даної мови.

Для відбору фразеології використовуються такі принципи: сполучність, зразковість, стилістична необмеженість, відповідність встановленій тематиці та частотність. Спеціальними негативними принципами для пасивною мінімуму є виключення фразеологічних одиниць, що дослівно з відповідними одиницями рідної мови, а для активного — виключення синонімів.

Що стосується складання словників-мінімумів для немовних вузів, то тут треба враховувати наявність великої кількості термінологічної лексики. Питома вага спеціальної (термінологічної) лексики надто висока в технічній літературі.

Враховуючи наявність великої кількості термінів у технічній літературі, розглянемо більш детально, які слова належать до цієї категорії. Термінами є слова й словосполучення, що належать до однієї з таких груп:

1) Слова і словосполучення, що служать виключно для вираження спеціальних понять однієї або кількох наук і вживаються лише в сфері спеціального спілкування, не рахуючи деяких особливих ситуацій, у яких реалізується поступовий перехід термінів у загальноживаний словниковий запас.

2) Слова і словосполучення, які вживаються в сфері як нефахового, так і фахового спілкування, де вони виражають поняття, невід'ємні для системи однієї або кількох наук.

3) Слова, вживані тільки в сфері фахового спілкування однієї або кількох наук, де вони служать спеціальними визначеннями неспеціальних понять.

Таке визначення термінів може служити вихідним положенням для складання словника наукової термінології. Якщо детально проаналізувати терміни будь-якої спеціальності з точки зору їх методичної класифікації, то також можна буде поділити на кілька груп:

- легкі для засвоєння прості й складні терміни, що фактично сприймаються як транслітеровані слова рідної мови з невеликими змінами (з неповною формою слова, з додаванням або заміною окремих букв);

- складні терміни, що мають у своєму складі один або два елементи, спільні з терміном рідної мови, і один, утворений на основі іноземної мови;

- складні терміни, що мають тільки один елемент спільного кореня з рідною мовою;

- терміни, які утворені з основ іноземної мови, але мають прозору структуру, тобто які можуть бути осмислені на основі знання загальнолітературної мови;

- непрозорі терміни.

Слід мати на увазі й той факт, що терміни в сучасних європейських мовах не завжди будуються на базі спільних коренів чи основ, тому зрозуміло, що запам'ятовування термінів становить значні труднощі. Вони пояснюються ще й тим, що учбовий матеріал з фахової тематики викликає іноді в студентів труднощі в розумінні через їх ще недостатню обізнаність з фахом.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки:

Суть відбору лексичного мінімуму для немовних вузів полягає в тому, щоб з великої кількості слів іноземної мови відібрати лише ті, засвоєння яких у першу чергу необхідне, щоб досягти поставленої мети навчання за програмою.

Лексичний запас іноземної мови складається з двох частин — активного й пасивного мінімумів. Активний словниковий запас складає ядро лексичного запасу, а пасивний мінімум доповнює його. Цей диференційований підхід до відбору лексики цілком відповідає реальним умовам навчання іноземної мови в немовному вищому навчальному закладі.

Для складання словника-мінімуму в цілому застосовуються такі основні принципи: 1) семантичний; 2) принцип поєднання і семантичної необмеженості; 3) принцип багатозначності; 4) словотворчої цінності та 5) частотності. Відбір мінімуму для активної лексики проводиться на основі тематики для усної мови.

Враховуючи наявність великої кількості термінів в технічній літературі, слід відбирати матеріал для словників-мінімумів для читання науково-технічної літератури і термінологіч-

них словників. Розглянувши основні положення відбору лексики, перейдемо до розгляду питань, пов'язаних з її засвоєнням. До них, як відомо, в першу чергу відносяться питання введення нових слів (їх семантизація та пояснення), а також повторення та закріплення. Серед методистів ще й досі немає певної єдності щодо прийомів роботи над словами, а в самій методиці відсутня тверда система вивчення лексики. Це обумовлюється, на наш погляд, не лише тим, що той чи інший підхід до проблеми базується різних психологічних чи методичних інтерпретаціях закономірностей засвоєння слів, а в основному тим, що вказані питання вирішувались, як правило, без належного врахування особливостей окремих слів та ступеня їх труднощі, тобто поза методичною типологією лексики. Правильне вирішення проблеми методичної типології лексики має вирішальне значення для ефективності раціоналізації її вивчення. Тому в методичній літературі останнім часом цьому питанню приділялась певна увага. Правда, методисти ведуть пошуки труднощі слів з різних позицій. Одні шукають їх, виходячи з форми слова, інші – з їх значення, функціонування в мові тощо. Спільним, проте, для цих підходів є те, що завдання методичної типології вони вбачають у класифікації лексики типовими труднощами її засвоєння і розробці на цій основі найбільш доцільних шляхів опанування слів для кожної з виділених лексичних груп. Очевидно, однак, що методична типологія лексики не повинна цим обмежуватися. Її завдання полягає, на наш погляд, у встановленні кількісно вираженого ступеня труднощі слів і розробці на цій основі способів зменшення цих труднощів у процесі роботи над ними. Такий підхід до проблеми вимагає, звичайно, точних методів дослідження тих критеріїв, які обумовлюють труднощі лексики.

Багато досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених дають підстави вважати, що оцінка труднощів будь-якого навчального матеріалу впливає із закономірностей його запам'ятовування. Але сам процес запам'ятовування являє собою складне і диференційоване явище, найтіснішим чином пов'язане з структурою й характером того матеріалу, який запам'ятовується. Якщо проаналізувати певну послідовність психологічних процесів, через які проходить іншомовне слово на шляху його опанування, то можна прийти до висновку, що критерії оцінки труднощі іншомовної лексики криються в закономірностях сприйняття слів і зберігання їх у довгочасній пам'яті. Варто зауважити, що закономірності сприйняття слова являють значний інтерес для визначення ступеня його

трудності. Причиною цього є не лише той факт, що сприйняття слова багаторазово повторюється на шляху роботи над ним, а й те, що сприйняття слова формує в свідомості людини той сигнал, який буде зберігатися в його довгочасній пам'яті.

Спираючись на цілий ряд психологічних досліджень останнього часу і враховуючи експериментальні дані, які виявили залежність між сприйняттям і запам'ятовуванням, з одного боку, та інформаційним навантаженням об'єкта, з другого, ми можемо також припустити, що труднощі іншомовного слова залежить від кількості інформації, яка в ньому міститься. Але аналіз вказаних вище і наших власних досліджень дає підстави вважати, що кількість інформації впливає на сприйняття й запам'ятовування слова не сама по собі, а через його символи (ознаки) та рівень їх упорядкованості. Таким чином, оцінку труднощі слова необхідно здійснювати з врахуванням кількості символів та кількості інформації, яку несе в собі слово.

Вище ми говорили, що основним завданням методичної типології лексики є встановлення ступеня труднощі лексичних одиниць і розробка шляхів цілеспрямованого зменшення цих труднощів у процесі навчання. Щоб конкретно уявити собі ці шляхи, необхідно з'ясувати, що ховається для студента за поняттям кількості символів і кількості інформації в слові.

Символами слова є його букви й буквосполучення (при графічному коді сприйняття), звуки (при звуковому коді сприйняття), склади, морфеми і сполучення морфем, причому кожне з цих символів являє собою певний рівень декодування слова. Жорсткі межі обсягу нашої пам'яті диктують необхідність групування символів, їх перекодування в символи вищих рівнів. Так, у процесі сприйняття ми намагаємось по можливості скоротити кількість тих символів, на які будемо спиратися, запам'ятовуючи слово, і це сприятиме полегшенню цього запам'ятовування. Але можливості наші при цьому часто обмежуються. Наявність невідомого або незрозумілого в слові спонукає до опори на символи більш низького рівня, ніж саме слово. Такі символи, на які ми спираємось, сприймаючи і запам'ятовуючи слова, можна назвати оперативними, а їх кількість — оперативною глибиною. І хоча на сприйняття слова завжди впливають, як свідчать наші дослідження і експерименти, кількість символів більш низьких рівнів, ніж той, на якому проходить сприйняття і запам'ятовування слова (наприклад, його довжина), основна труднощі слова в кожному конкретному випадку буде визначатись його оперативною глибиною та якістю кодування.

Отже, основними символами слова, що визначають його трудність, є оперативні символи. Зменшення їх кількості веде до зменшення трудності слова, і здійснюється воно шляхом переходу на більш високий та якісно кращий рівень коду під час сприйняття та запам'ятовування.

Тепер розглянемо питання про критерії інформаційного навантаження слова. Теорія інформації на сучасному етапі її розвитку є наукою формальною. Вона розглядає інформацію як вибір певного елемента з багатьох можливих. В зв'язку з цим міра інформації розглядається як міра неозначеності вибору в певній ситуації, а кількість інформації визначається як логарифмічна функція від числа можливих проб.

Цілком очевидно, що в деякому плані сприйняття слова носить ймовірнісний характер, що дозволяє в якійсь мірі застосувати теоретико-інформаційні методи і до визначення інформаційного навантаження лексичних одиниць.

Виходячи з розуміння слова як нерозривної єдності форми і значення, слід вважати, що неозначеність може виникати не лише в системі вибору тих чи інших елементів слова, а й у системі вибору його значень. На інформаційне навантаження слова впливають через це ступінь та характер його багатозначності, параметри його зовнішньої валентності, наявність інтерференції або переносу за значенням і т. ін.

Зрозуміло, що питання кількісного визначення ступеня трудності слів вимагає ще дальшого досліджень і уточнень. Знаючи, проте, що трудність слова визначається його оперативною глибиною, яка залежить від якості кодування та кількості інформації, яка в свою чергу залежить від неозначеності вибору елементів слова і його значення та від ступеня його різноманітності, ми можемо накреслити деякі шляхи зменшення труднощів в процесі і оволодіння словом. Неважко помітити, що між зменшенням кількості інформації, яка міститься в слові, і скороченням його оперативної глибини, існує дещо спільне: вони є свого роду способами переробки інформації, які спираються на минулий досвід суб'єкта. Через те успіх роботи над словом в значній мірі залежить від використання цього досвіду. Вміння користуватися цим досвідом дає можливість створити велику кількість асоціативних зв'язків і зменшити таким чином оперативну глибину слова та кількість інформації в ньому, а невміння веде до труднощів у запам'ятовуванні. Під умінням користуватися минулим досвідом ми

розуміємо вміння логічно опрацювати матеріал, який запам'ятовується. Логічне опрацювання слова веде до зменшення неозначеності в ньому і може підвищити рівень кодування його символів. Принцип логічного опрацювання слова повинен бути вихідним при розробці методики введення нової лексики і її закріплення. На практиці робота над засвоєнням лексики в вузах перекладається, як правило, повністю на плечі студентів. Вони знайомляться з новими словами самостійно під час роботи над текстами, виписують їх у словнички, завчають. У світлі викладеного вище такий підхід не завжди буває раціональним, бо він постійно ставить успіх засвоєння лексики в залежність від попередніх знань, досвіду, ерудиції, інтуїції і багатьох інших факторів, які характеризують самого студента. Завдання викладача полягає, на наш погляд, у тому, щоб використовуючи свій власний мовний, педагогічний і інший досвід, допомогти студентові ефективно використати і здійснити принцип логічного опрацювання лексики, навчити його самого проникати на цій основі в глибину форми і значення слова. В такому випадку викладач не лише контролював би засвоєння лексичних знань, а й виконував би свою основну функцію – навчав би студентів цим знанням. Сказане не означає, що самостійною роботою студентів на етапі знайомства з словами потрібно нехтувати, але вона матиме успіх тоді, коли проводитиметься уміло, коли студенти самі зможуть глибоко розібратися в слові, його елементах, їх семантичному чи граматичному значенні. До того ж існує цілий ряд слів, логічне опрацювання яких без допомоги викладача майже неможливе, це стосується, наприклад, немотивованих слів. Найбільший ефект самостійна робота може дати на етапах закріплення і, особливо, повторення лексики.

Необхідність різноманітності лексичного матеріалу висуває потребу в такій організації лексичних одиниць на протязі всього курсу навчання або його окремих ланок, за якої можна було б штучно перешкоджати збільшенню кількості інформації в словах, дотримуючись обґрунтованої послідовності пред'явлення і вивчення нових слів. Так, наприклад, введення і вивчення слів, які мають подібну форму або значення слів з однаковими початковими символами або цілими, «блоками» таких символів, варто роз'єднувати певними інтервалами в часі. І взагалі, вивчення нових слів, подібних за формою до раніше введених, рекомендується тоді, коли останні вже добре вивчені. Наведені мотиви говорять також за те, що, якщо слово введене, то

потрібно будь-що добиватися його міцного засвоєння, а слів випадкових за всяку ціну уникати, бо вони лише перевантажують пам'ять. Образи таких слів існують у пам'яті в «розпливчатому» вигляді, підвищують неозначеність вибору в інших словах і затрудняють їх сприйняття та запам'ятовування.

З викладеного видно, що основними способами зменшення труднощі слів є їх логічне опрацювання та обґрунтована послідовність їх пред'явлення. Ці два способи повинні стати одними з вихідних принципів лексичної роботи, особливо на її початковому етапі, тобто під час введення (пояснення та семантизації) слів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бекетова О.В.* Структурно-семантичні та функціональні особливості фігур повтору в аргументованих текстах // Вісник Київського державного лінгвістичного університету: Серія «Філологія». – Вип. 5.: Проблеми семантики слова, речення та тексту. – К.: КДЛУ, 1997. – С. 3-12.
2. *Виноградов В.С.* Введение в переводоведение. – М.: Изд-во ин-та общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
3. *Гак В.Г., Григорьев Б.Б.* Теория и практика перевода. Французский язык. – М.: Интердиалект+, 2003. – 456 с.
4. *Гальперин И.Р.* Текст как объект лингвистических исследований. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
5. *Кузенцов В.Г.* Функциональные стили современного французского языка. – М.: Высшая школа, 1991. – 155 с.
6. *Мамичева В.Т.* Пособие по переводу технических текстов с французского на русский. – М.: Высшая школа, 1976. – 157 с.
7. *Миран Г.Э.* Профессия: переводчик. – К.: Ника-Центр, 1999. – 160 с.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2008 р.